

OLLI LÖYTTY

Detaljista vetäminen, ajatuskoe ja rinnakkainasettelu

– Esseen kirjoittaminen tutkimuksellisenä menetelmänä

Kirjallisuudenlajina essee on monimuotoinen, mutta yksi monista lajin edustajia yhdistävistä piirteistä on pyrkimys tutkia ja ymmärtää maailmaa kirjoittamalla. Tiedon tuottamisen näkökulmasta katsottuna esseen ominaislaatua voi pohtia vertaamalla sitä ihmistieteellisen tutkimusartikkelin prototyyppiin; lajeilla on sekä yhteisiä että erottavia piirteitä, joista ilmeisimmät koskevat menetelmällisiä, rakenteellisia ja tyyllisiä ratkaisuja. Esittelyssä kolme esseissä käytettävää ”tutkimusmenetelmää”: detaljista vetäminen, ajatuskoe ja assosiativinen rinnakkainasettelu.

Klassisen määritelmän mukaan essee on koetelma, ajatusharjoite. Lajilla on pitkä historia, joka voidaan ulottaa aina antiikkiin saakka mutta joka nykykeskustelussa kytketään erityisesti lajin keksijänäkin pidettyyn Michel de Montaigneen (1533–1592). Esseille on nähty tyyppillisiksi piirteiksi muun muassa pohdiskelevuus, kielellä leikittely, kysymysten pikemmin kuin vastausten esittäminen ja aiheiden rajoittamattomuus. Käytännössä lajipiirteiden määrittely tapahtuu usein suhteessa lähilajeihin: essee on subjektiivisempaa kuin akateeminen tutkimus, esteettisesti kunnianhimoisempaa kuin journalismi ja rakenteeltaan epämääräisempää kuin niin sanottu yleinen tietokirjallisuus. Kirjoittajalle essee tarjoaa suuria vapauksia niin aiheenvallinnan ja tyylin kuin muodonkin puolesta.

Esseelajin määrittelyn liukkautta voi kuvata niinkin, että kirjallisuuden pääjako kaunokirjallisuuteen ja tietokirjallisuuteen kulkee sen sisällä¹. Kaunokirjallisuudesta esseen erottaa kuitenkin se, että siinä ei voi esittää faktana mitään sellaista, mikä tiedetään sepitteeksi. Toisin sanoen esseissä kuvatuilla tai kerrotuilla asioilla on vastineensa todellisuudessa; tätä kutsutaan referentiaalisuudeksi². Esseeminän ja tekijän samannimisyyden merkitys myös metaforisen luottamussopimuksen solmimista lukijan kanssa, eli käytännössä esseen lukija hyväksyy lajiin sisältyvän lähtökohdan, jonka mukaan tekstin suhde todellisuuteen on referentiaalinen.

Tässä artikkelissa esseen kirjoittamista tarkastellaan tekijän näkökulmasta, ja sikäli se osallistuu keskusteluun siitä, mitä (luovan) kirjoittamisen tutkimus voisi Suo-

nessa käytännössä tarkoittaa³. Heuristisena vertailukohtana toimii ihmistieteellinen ja erityisesti kirjallisuudentutkimuksellinen tutkimusartikkeli tai tarkemmin sanoen sen eräänlainen prototyyppi, jonka argumentaatiotavoissa ja rakentumisperusteissa artikuloituvat monet humanistisen ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen nykyisistä käytänteistä ja tutkimuksellisista ihanteista. Tekstilajina nykyisenlainen ihmistieteellinen tutkimusartikkeli on suhteellisen uusi keksintö, ja sen nykyiseen muotoon ja rakenteeseen ovat vaikuttaneet anglosaksisesta tutkimuksesta ja luonnontieteistä omaksutut mallit⁴. Koska kirjoittamisen tutkimuksella on omat tutkimuskohteensa, joista kenties huomattavin on kirjoitusprosessi ja siihen kiinteästi liittyvä ”tekijän tieto”, sitä kehitettäessä on hyödyllistä tarkastella myös muita ”kirjoittamalla tutkimisen” tapoja, jollaiseksi tässä artikkelissa mielletään essee.

Lähtökohtana artikkelissa on oletus, että toimintana ja prosessina esseen kirjoittamisella on jokin intentio, joka saattaa ainakin kirjoittamista aloitettaessa perustua pelkkään uteliaisuuteen aihetta kohtaan. Hienoisena erona tutkimusartikkeliin verrattuna on se, että esseessä tyyppillisesti jätetään näkyviin ajattelun jäljet mahdollisine sivupolkuineen. Tutkimusartikkelin esitystapa puolestaan korostaa suunnitelmallisuutta sekä loogista etenemistä tiedon puutteesta tiedon täydentämiseen ja tuottaa näin tutkimusprosessista varsin teleologisen kuvan. Vaikka tutkimusartikkelin kirjoittaja saattaa lähteä liikkeelle esseistin lailla intuition ohjaamana, valmiissa tekstissään hän esittää tutkimuskysymyksen jo alussa ikään kuin valmiina ja epäroimattä.

”Esseessä erilaiset taiteelliset keinot ja esteettiset ilmaisutavat yhdistyvät saumattomasti pyrkimyksiin kyseenalaistaa vakiintuneita varmuuksia, purkaa tiedonmuodostuksen tapoja ja lisätä tietoa käsitellystä aiheesta tai teemasta.”

Esseen kirjoittaminen ei tarkoita jo tiedetyn toteamista vaan pikemminkin pyrkimystä ilmaista jotain sellaista, jota tekijä ei vielä kirjoittamista aloittaessaan täysin ymmärrä ja jota hän juuri kirjoittamalla yrittää selvittää. Tässä mielessä esseen kirjoittaminen muistuttaa prosessia, jota C. Wright Mills kutsuu sosiologisen mielikuvituksen käyttämiseksi. Millsille sosiologinen mielikuviutus on jotain sellaista, joka ”erottaa yhteiskuntatutkijan pelkästä teknikosta”. Se tarkoittaa kykyä yhdistää henkilökohtaiset huolet yhteiskunnallisiin rakenteisiin ja vaihdella erilaisten näkökulmien välillä. Se voi tarkoittaa myös odottamattoman kohtaamista ja periaatteessa yhteensopimattomien asioiden yhdistämistä.⁵

Lähdenkin tässä artikkelissa siitä ajatuksesta, että esseen kirjoittaminen on eräänlainen tutkimusmenetelmä, tutkimusta, jota tehdään juuri kirjoittamalla – sana sanalta, lause lauseelta, kappale kappaleelta. Kysyn, millaisia tutkimisen keinoja esseellä on tarjottavanaan. Esseessä erilaiset taiteelliset keinot ja esteettiset ilmaisutavat yhdistyvät saumattomasti pyrkimyksiin kyseenalaistaa vakiintuneita varmuuksia, purkaa tiedonmuodostuksen tapoja ja lisätä tietoa käsitellystä aiheesta tai teemasta. Samalla tavoin kuin esimerkiksi romaani⁶, myös esse – silloinkin kun se sijoittuu lajin kaunokirjalliseen laitaan – käyttää hyväkseen monenlaista faktatietoa ja tulee samalla tuotta-neeksi uutta tietoa maailmasta.

Aloitan vertailemalla esseen ja tutkimusartikkelin kirjoittamista tarkoituksenani luonnostella havainnekuvia siitä, miten esseen kirjoittaja tekstinsä rakentaa. Esseelajin monimuotoisuuden takia artikkelissa käsiteltävä esse on väistämättä prototyyppi, joka kuvaa ainoastaan tietynlaisen, joskin suhteellisen yleisen esseetypin rakentumista. Sen jälkeen hahmottelen kolme esimerkkiä

siitä, millä keinoin esseen kirjoittaja ratkoo itselleen asettamiaan kysymyksiä. Vaikka valitsemani esimerkit eivät pyri kattavuuteen, toisistaan riittävästi poikkeavina ne toivoakseni avartavat mielikuvittelua muiden vastaavalaisten esseelajille mahdollisten keinojen tunnistamiseksi, analysoimiseksi ja hyödyntämiseksi.

Esseen ja tutkimusartikkelin kirjoittamista vertailemalla kiinnitän huomioita lähinnä niihin lajipiirteisiin, jotka ovat tai voivat olla niille yhteisiä tai ainakin likeisiä, jolloin huomioni ulkopuolelle jää sellaisia esseen ominaisuuksia, joilla ei ole funktiota tutkimusartikkelissa. Esseellä on esimerkiksi vahvat esteettiset tavoitteensa ja ihanteensa, jotka eivät tässä artikkelissa nouse esiin kuin välillisesti. En siis käsittele niinkään esseen esteettisiä piirteitä kuin asiasisältöä, mikä esseen tapauksessa on analyttisenä erotteluna väistämättä jossain määrin väkivaltainen ele eikä siis tee lajityypille täyttä oikeutta.

Esseen ja tutkimusartikkelin eroista

Tutkimusartikkeli on erittäin tarkasti säädelty tekstilaji⁷. Rakenteeltaan se noudattaa mallia, jossa asiat esitetään aina tiettyssä järjestyksessä. Ensin on johdanto, jossa kerrotaan aihe ja tutkimuskysymys. Sitten esitellään taustateorioita ja aikaisempaa samaa aihetta koskevaa tutkimusta ja kuvataan tutkimusmetodi. Näiden tehtävänasettelua kuvaavien osien jälkeen suoritetaan varsinainen tutkimusakti, esimerkiksi jonkin rajatun aineiston analyysi. Lopuksi tehdään johtopäätökset ja mainitaan mahdollisia jatkoreittejä.

Esseestä voi löytyä samat rakenneosat kuin tutkimusartikkelista, mutta sen ei tarvitse sisältää niitä kaikkia, saati noudattaa jotain tiettyä järjestystä. Samalla tavoin

kuin tutkimusartikkeleissa, myös esseissä rajataan jokin kiinnostuksen kohde tai esitetään jokin kysymys, keskustellaan muiden tekstien kanssa, argumentoidaan ja tehdään päätelmiä. Tyypillisesti esse lähtee liikkeelle (monien tutkimusten tapaan) jostakin enemmän tai vähemmän arkisesta havainnosta tai kirjoittajan mieltä askarruttavasta ongelmasta tai paradoksista, josta sitten kehitellään esseen mittaan yleisempiä huomioita. Esseisti Silvia Hosseinin sanoin esseessä on kyse ”omien havaintojen, kokemusten ja tuntemusten herättämien mietteidien kehittämisestä kohti yleisemmän tason ajatusta ihmisluonnosta, kulttuurista, yhteiskunnasta tai maailmankaikkeudesta”⁸. Induktiivinen päättely, jota Hosseini lainauksessa kuvaa, on myös tutkimuksessa käytössä oleva tiedon hankkimisen keino, mutta esseessä tehdyt subjektiiviset havainnot ja premissit eivät täytä tutkimuksellisia kriteerejä. Siinä missä tutkimus pyrkii julkilausustusti kohti tiedon lisäämistä, esseen päämääränä on usein vain jonkin näkökulman esille tuominen tai kysymyksen muotoilu. Kun tutkimuksessa tulokset pitää perustella ja ihanteena on usein se, että ne ovat myös toistettavissa, esseessä tällaista vaatimusta ei tietenkään ole. Toisaalta esseelajin sisällä on suurta vaihtelua siinä, millaisten argumenttien ja todisteiden avulla kirjoittaja perustelee väitteitään.

Yksi esseille luonteenomainen piirre liittyy assioivaan ajatteluun, jossa asiat eivät seuraa toisiaan tutkimustekstin tapaan johdonmukaisesti ja järjestelmällisesti, vaan saattavat kytkeytyä toisiinsa kirjoittajan enemmän tai vähemmän sattumanvaraisia mielennoiteita seuraillen. Tosin tutkimukseen ei välttämättä ole niin järjestelmällistä kuin ehkä oletetaan. Mills toteaa sosilogisen mielikuvituksen toimintaa kuvatessaan, että sattumalla saattaa olla yllättävän suuri merkitys myös tieteellisen kirjoittamisen yhdistelyn logiikassa⁹.

Esseetä ja tieteellistä tutkimusta erottaa toisistaan myös se, että esseetä luonnehditaan usein erityisen subjektiiviseksi kirjallisuudenlajiksi, kun taas tutkimuksen ihanteena pidetään argumentaation objektiivisuutta. Siinä missä esseen kirjoittaja on vapaa monista tutkimusasetelman ja -kysymyksen rakentamista säätelevistä konventioista, tutkimusartikkelin kirjoittaja joutuu jatkuvasti miettimään argumenttinsa läpinäkyvyyttä ja väitteidensä yleistettävyyttä. Samalla tutkijakirjoittaja pyrkii minimoimaan näkökulmansa mahdollisen rajoittuneisuuden.

Toisaalta objektiivisuuden ihanne voi näkyä erityisesti ihmistieteissä myös niin, että tutkimuksen kirjoittaja pyrkii reflektoimaan omaa tiedollista asemaansa suhteessa tutkimuskohteeseensa¹⁰. Tämä on tavoite, jota tässä yhteydessä voisi kutsua myös esseistiseksi. Niinpä tutkimusartikkelien johdannot saattavat sisältää esseistisen pohdiskeluvia piirteitä. Esseessä taas rajattua näkökulmaa voidaan pitää yhtenä olennaisena lajiirteenä. Subjektiivinen tarkastelukulma ei kuitenkaan tarkoita yksinäisyyttä, sillä käytännössä esseet ovat usein hyvin moniäänisiä: esseen kirjoittaja tuo tekstiinsä muita ääniä ja erityisesti muita tekstejä, joiden kanssa hän keskustele ja jotka hän saattaa myös panna keskustelemaan keskenään¹¹.

Esseet tuovat usein esiin oman syntyhistoriansa¹². Sekin on piirre, joka yhdistää esseen ja tutkimuksen kirjoittamisen toisiinsa, sillä myös tutkimukset saattavat sisältää kuvausta siitä, miten ne ovat syntyneet¹³. Tutkimuksissa tällainen tekstin rakennuspuiden esittely palvelee lukijan vakuuttamista ja luottamuksen herättämistä¹⁴. Toisin kuin tutkimuksissa, kirjoitusprosessin kuvauksella on esseessä kuitenkin myös muuta kuin välineellistä arvoa. Esipuheessaan Montaignen *Esseisiin* suomentaja Renja Salminen kuvaa osuvasti sitä, miten esseet kuvastavat kirjoittajan ajatusten kulkua: ”Lukija saa seurata kirjan syntyä, kirjoittajan tapaa kehittää aihettaan, ponnistelua ajatuksen selkiyttämiseksi, oman itsensä löytämiseksi. Emme joudu valmiin teoksen eteen, vaan pääsemme todistamaan luomistapahtumaa.”¹⁵

Ajatus- ja kirjoitusprosessin avoimuus merkitsee usein sitä, että pohdiskelut jäävät esseissä vaille sulkeumaa tai johtopäätöksiä, jotka puolestaan ovat tutkimusartikkeleissa usein julkilausuttu tavoite. Toisinaan esseen kirjoittaja selittää samaa asiaa eri näkökannoilta tai törmäyttää erilaisia ajatuskuvioita toisiinsa pyrkimättä edes esittämään ratkaisua eriävien näkemysten kesken. Tällainen ratkeamattomuus voi esseessä olla myös esteettinen ihanne.

Tekstilajeina tutkimusartikkelin ja esseen kirjoittamista erottaa vielä toisistaan niinkin keskeinen seikka kuin käsitys kielen toiminnasta ja kielenkäytön rajoitteista ja mahdollisuuksista kirjallisessa ilmaisussa. Tieteellinen esitystapa nojaa ajatukseen, jonka mukaan kieli kykenee välittämään sanomansa lukijalle siinä merkityksessä kuin kirjoittaja on sen tarkoittanut¹⁶. Esseetä kirjoittava sen sijaan tunnistaa käyttämänsä kielen monimerkityksisyyden ja niin halutessaan käyttää sitä monin tavoin hyväkseen ilmaisussaan. Tutkielmanteko-oppaassa väitetään, että ”[j]os kielenkäyttö on täsmällistä ja yksiselitteistä, jokainen virke voidaan ymmärtää vain yhdellä tavalla”. Oppaan mukaan hyvän tieteellisen ilmaisun tavoite on, että ”tekstin merkitys ja sisältö avautuvat ongelmattomasti eikä esiinny monitulkintaisuutta”.¹⁷ Essee puolestaan sitoutuu tieteellisen ilmaisun estetiikkaan, jonka mukaan kieli ei vain kannaa ja välitä kielenulkoista todellisuutta koskevia viestejä vaan osallistuu itse aktiivisesti tuota todellisuutta koskevaan havainnointiin, merkityksellistämiseen ja ymmärrykseen, jolloin ajatus kielellisen ilmaisun yksitulkintaisuudesta näyttäytyy paitsi ei-toivottavana, myös mahdottomana.

Edellä esittämäni kuvaus tutkimusartikkelin kirjoittamista ohjaavasta kielikäytöstä on karkea yksinkertaistus, jonka tarkoitus ei ole kritisoida tutkimuskirjoittamista vaan tuoda vertailun avulla esiin esseen erityispiirteitä. Siitä syystä edellä sanottuun on lisättävä, että eri tutkimussuuntauksissa kielen merkitys nähdään vaihtelevin tavoin. Esimerkiksi filosofisen tutkimuksen perinteessä ja ennen muuta sen ”mannermaisissa” suuntauksissa kieli ymmärretään hyvin ”esseistisesti”. Samoin ajatus kielen roolista ja merkityksestä todellisuuden rakentumisessa on keskeinen kaikissa konstruktionismin nimeen vannovissa tutkimuksissa.

- **ESSEE**
- Assosioiva ajattelu, (yllättävät) yhteydet
- Uudet ideat
- Kysymyksenasettelun avoimuus
- Itse valitut keskustelukumppanit
- Kutsuu lukijaa mukaan ajatteluprosessiin
- Sattumanvaraisuus, epäsystemaattisuus
- Kokeellisuus
- Epähierarkkisuus
- (Mahdollinen) muodon epäsymmetria
- Erilaiset rekisterit
- Subjektiiivisuus
- Fragmentaarisuus
- Pohdiskelevuus
- Keskenäisyys
- Argumentin avoimuus
- Kielen monimerkityksisyys, tekstuaalinen kurittomuus, huumori

- **TUTKIMUS**
- Erittelevä, analyttinen ajattelu
- Synteesi
- Kysymyksenasettelun rajausta
- Tradition määräämät keskustelukumppanit
- Tarjoaa lukijalle oppijan paikan
- Suunnitelmallisuus, systemaattisuus
- Konventionaalisuus
- (Tekstin sisäinen) hierarkia
- Muodon symmetria
- Tieteellinen rekisteri
- Objektiiivisuus
- Yhtenäisyys, sidoksisuus
- Tulokset, johtopäätökset
- Sulkeuma
- Hallittu argumentaatio
- Referentiaalinen kielikäsitelmä

Kuvio 1.

Olen kerännyt edellä mainitsemiani esseitä ja tutkimustekstejä erottavia piirteitä yllä olevaan taulukkoon (Kuvio 1). Erottelu on heuristinen ja suuntaa antava. Siinä tehty ero tekstilajien välille ei ole yleispätevä ja aukoton, saati että se olisi toinen toisensa poissulkeva, sillä esseissä ja tutkimuksissa voi ilmetä molempia rinnakkain mainittuja piirteitä. Käytännössä tässä esitetyt erot esseen ja tutkimusartikkelin välillä voivat olla huomattavasti pienempiä kuin ensisilmäyksellä saattaa vaikuttaa.

Seuraavaksi tarkastelen kolmea essee-esimerkkiä ja analysoin niiden tapoja *tutkia* jotakin rajattua ilmiötä tai kysymystä. Ensimmäisessä niistä kirjoittaja tarttuu yksityiskohtaan ja alkaa sen taustoja erittelemällä pohtia laajempaa asiakokonaisuutta. Toisessa esimerkissä ideana on eräänlainen ”entä jos” -ajatuskoe, jonka avulla esseen kirjoittaja pohtii aiheitaan tavallisuudesta poikkeavasta näkökulmasta. Kolmas on esimerkeistä yleisluontoisin, sillä se havainnollistaa esseille tyypillistä tapaa luoda erilaisten havaintojen ja kulttuurituotteiden välille yllättäviä yhteyksiä, jotka sitten vuorostaan tuottavat uudenlaisia artikulaatioita ja merkityksiä. Kahdessa viime mainitussa esimerkissä käytän tutkimusvälineenä myös omaa *tekijän tietoa* eli kokemuksiäni esseiden kirjoittajana.

Induktio tai töröttävästä langanpätkästä vetäminen

Ruotsalaisen Sven Lindqvistin esseissä henkilökohtaiset kokemukset ja tuntemukset kietoutuvat tiiviisti yhteen

kirjallisten lähteiden kanssa. Teoksessaan *Utrota varenda jävel* eli *Tappakaa ne saatanat* Lindqvist matkustaa Länsi-Afrikassa repussa ”salkkumikro” ja lähes sata ”maisekortin kokoista” tietokoneen levykettä, joille on tallennettu eurooppalaisesta kolonialismista kertovia kirjallisia lähteitä¹⁸. 1990-luvun alussa, kun tietoteknologia oli huomattavasti nykyistä raskastekoisempaa, idea kantaa selässään kokonaista digitaaliseen muotoon tallennettua kirjastoa oli suorastaan vallankumouksellinen.

Tappakaa ne saatanat ei ole kokoelma erillisiä esseitä vaan numeroiduista fragmenteista koostuva temaattisesti yhtenäinen kokonaisuus. Matkapäiväkirjan ja historiallisen analyysin lisäksi teos sisältää tekijänsä muistikuvia lapsuudesta ja kodin kirjahyllystä. Teoksen esseiminä tarkastelee maailmaa sekä historiallisten lähteiden valossa että paikan päällä Pohjois-Afrikassa. Kuten esseissä usein, myös Lindqvistin teoksessa kommentoidaan sen omia rakentumisperiaatteita. Teoksensa minästä Lindqvist kirjoittaa: ”Todellisuus, jonka ’minä’ koen autiomaassa, on aito joskin tihentynyt.” Toisaalta heti perään hän luo epäilyksen varjon tuota aitoutta kohtaan: ”Hetimitä kun lukijana näen käytettävän sanaa ’minä’ (tai vältettävän sen käyttöä, koska välttäminenkin on käyttötapa), tiedän että edessäni on seipiteinen hahmo.”¹⁹

Lindqvistin harjoittamaa menetelmää voi luonnehtia induktiiviseksi; aloitetaan jostain yksittäisestä havainnosta, jonka todistusvoimaa sitten koetellaan laajemmassa kehityksessä. *Tappakaa ne saatanat* koostuu irrallisista katkelmista, mutta siinä on selkeä punainen lanka,

joka muodostuu länsimaisen, kolonialistisen ajattelutavan analyysistä. Lindqvist lähtee liikkeelle Joseph Conradin teoksesta *Pimeyden sydän* (Heart of Darkness 1902, suom. Kristiina Kivivuori 1968), sen yhdestä lauseesta, ”Exterminate all the brutes”, johon kirjoittaja tarttuu kuin lankakerästä töröttävään säikeeseen. Hänen veäessään langasta sen mukana nousee esille raskauttavaa todistusaineistoa lauseen ilmentämästä maailmankuvasta, se ”kokoaa yhteen maanosamme, ihmiskuntamme, koko biosfäärimme historian holoseenista holokaustiin”.²⁰ Lauseen takaa paljastuu aina vain kauhistuttavampia totuuksia eurooppalaisten siirtomaissaan levittämästä ”edistyksestä”. Seuraamalla kolonialistisen vihapuheen leviämistä erilaisissa aikalaisteksteissä aina tieteellisistä tutkimuksista ja viranomaisten raporteista kaunokirjallisuuteen Lindqvist päätyykin tiivistämään, että ”Auschwitz oli nykyaikainen, teollinen sovellutus sille tuhoamiselle, jonka varassa Euroopan maailmanherruus oli jo pitkään levännyt”.²¹

Lindqvistin käyttämää (tutkimus)metodia ei varmaankaan hyväksyttäisi akateemisissa historiantutkimuksissa. Vaikka kirjan lopussa on lähdeluettelo, tekstissä itsessään ei ole tarkkoja lähdeviitteitä. Ollakseen tutkimusta sen tapa rajata tutkimusaineisto ja analysoida sitä vaikuttaa aivan liian mielivaltaiselta, eikä siitä tehtyjä tulkintoja voi sen tähden perustella esimerkiksi toistettavuuden periaatteen avulla. Tutkijan olisi tasapuolisuuden nimissä pyrittävä osoittamaan myös aineistossa mahdollisesti piileviä ristiriitaisuuksia. Akateemisen historiantutkimuksen periaatteiden noudattamatta jättäminen heijastuu myös teoksen saamaan ristiriitaiseen vastaanottoon. Vaikka teos oli ilmestyessään monessa suhteessa menestys paitsi Ruotsissa myös kansainvälisesti, sen perusväittämiä luonnehdittiin esseistiseksi liioitteluksi.²² Teoksen tyylilaji onkin paikoin hyvin suoraviivainen:

”Esiteollisella Euroopalla ei ollut paljon sellaista tarrantavaa, mille muulla maailmalla olisi ollut kysyntää. Tärkein vientiartikkelimme oli väkivalta. Maailmalla meitä pidettiin niihin aikoihin mongolien ja tataarien kaltaisina nomadisotureina. Nämä hallitsivat hevosen selästä, me taas laivan kannelta.”²³

Teos ei pyri noudattamaan akateemisen tutkimuksen peruseriaatteita siinä mielessä, että siinä analysoidaan erilaisia kirjallisia lähteitä tekemättä systemaattista eroa sen välillä, edustavatko ne kauno- vai tietokirjallisuutta. Historiantutkimuksessa tunnetusti painotetaan lähdekritiikin merkitystä: tutkijan on kyettävä arvioimaan, millaisiin kysymyksiin vastaamiseen mitään lähdettä voidaan käyttää.²⁴ Kaunokirjallisuuden käyttö tietolähteenä edellyttääkin ymmärrystä sille ominaisesta referentiaalisuudesta, sen suhteesta todellisuuteen. Vaikka Lindqvistin analyysit ja tulkinnat ovat vakuuttavia jo pelkästään siitä syystä, että hänen esiin nostamansa ja käsittelemänsä historiallinen todistusaineisto puhuu niin sanotusti puolestaan, ne eivät subjektiivisten valintaperusteiden ja lähteiden käytön puutteellisen raportoimisen

takia täytä tieteellisissä kirjoittamisissa noudatettavia kriteereitä.

Ajatuskokeita

”Ajatellaan, että maailmassa olisi pelkästään kännyköitä, tietokoneen näyttöjä, televisioita ja muita sähköisiä päätelaitteita. Sitten joku keksisi paperin ja kohta sen, että paperille voi painaa sanoja ja kuvia. Kehitettäisiin sanomalehti. Alettaisiin tehdä postikortteja – aidolle pahville painettuja kuvia, joita voisi vastaanottaa toiselta puolelta maapalloa kuin lämpimiä leipiä. Keksittäisiin kirja.”²⁵

Näin alkaa Hannu Raittilan essee ”Paino ja painottomuus” kokoelmassa *Rabat vai kolmipyörä ja muita kirjoituksia*²⁶. Ajatuskokeessa aika kulkeekin vastakkaiseen suuntaan, nyt-hetkestä taaksepäin. Esseiden aloittava kappale kutsuu lukijaa leikkimään idealla, jonka mukaan kirja keksittäisiin vasta digitalisoitumisen jälkeen. Ajatuskoe toimii vieraannuttamiskeinona²⁷, jonka avulla kaikkien tuntemia ilmiötä – sanomalehteä, kirjaa ja postikorttia – katsotaan tavallisuudesta poikkeavasta suunnasta. Siinä missä tutkimuksen alussa lukijalle kerrotaan yleensä seikkaperäisesti, miten tutkimus tulee etenevänsä, Raittilan esseiden aloitus ei paljasta, mitä tuleman pitää. Kirjoittajalle tällainen aloitus tarjoaa loputtomasti kehittelymahdollisuuksia.

Myös tieteellinen teksti saattaa sisältää tietynlaisia ajatuskokeita, ja ehkä hypoteesinkin voi joissain tapauksissa luokitella sellaiseksi. Ajatuskokeilla on myös omat perinteensä filosofiasa. Tässä artikkelissa puheena oleva tekstilaji, josta käytetään geneeristä nimitystä tutkimusartikkeli, ei voi kuitenkaan alkaa näin mielikuvituksellisesti, mahdottomuuksia ehdotellessen. Sen sijaan juuri näin lennokkaasti spekuloiden voi alkaa essee, joka tutkii kirjan ja muiden medioiden välisiä suhteita tavalla, joka tuottaa uutta tietoa tai vähintäänkin uusia ajatuksia aiheestaan. Ja jostain sellaista Raittilan essee tekeekin.

”Paino ja painottomuus” on vain kaksi sivua pitkä, ja sen aiheena on digitaalisen tietotekniikan aineettomuus ja keskeneräisyys. Kriittisenä puheenvuorona se on väistämättä oman aikansa tuote ja siksi ainakin jollakin tasolla vanhentunut. Siitä huolimatta sen keskeinen väite, jonka mukaan televisio, ”nettiportaali” ja muut ”sähköiset välineet” eivät ole samalla tavalla valmiita ja ”selkeitä entiteettejä” kuin kirja tai painettu sanomalehti, on edelleen ajankohtainen pohdinnan aihe. Essee puolustaa kirjan yliverstaista käytettävyyttä datalaitteisiin verrattuna: ”Kun kirja kaatuu, se nostetaan ylös ja jatketaan lukemista”.²⁸

Raittilan essee inspiroi minua vastaavanlaiseen ajatuskokeeseen, josta syntyi essee nimeltään ”Historian pyörövi”²⁹. Kokeilin siinä, miltä silloisen kotitaloni vaiheet kuulostaisivat ajallisesti päinvastaisessa järjestyksessä kerrottuna. Kuvittelin talon eteen filmikameran, joka olisi tallentanut tapahtumia sen rakentamisesta lähtien, ja laitoin sen sitten pyörimään pikakelauksella lopusta alkuun. Visioimani elokuva alkaisi siitä, kun ”lapseni eräänä vuoden 2010 lokakuun aamuna kävelevät taka-

perin koulusta kotiin”. Sitten lisään vauhtia ja kerron heidän kutistumisestaan vauvoiksi, puolisoni ja minun eroista, omasta laihtumisestani. Yhtäkkiä me katoamme kuvasta kokonaan ja taloon muuttaa vanhoja ihmisiä, jotka vuorostaan nuorenevat ja niin edelleen.

”Kun elokuvan vauhtia kiihdyttää tarpeeksi, kiinnittää huomiota siihen, että talon ovista tulee ja menee paljon ihmisiä. Näyttää aivan siltä kuin hulluksi tullut pyöröovi vuoroin imaisi ihmisiä sisään ja vuoroin viskoisi heitä ulos – tavaroineen päivineen.”³⁰

Lopulta talo puretaan lauta laudalta ja kivi kivelältä ja sen paikalle ilmestyy ensin peltoa ja sitten metsää. Tähyän vielä pidemmälle menneisyyteen aina kivikaudelle saakka, jolloin alue oli tärkeä kulkureitti kahden vesistön välissä.

Jos vain muistan oikein, aikakone filmikamerana -ajatuskoe tuotti tekstiin ainakin kaksi ideaa, joita en varmaankaan olisi tullut keksineeksi ilman tähän esseeseen omaksumaani proseduuria. Ensimmäinen liittyy näkökulmavalintaan ja laajensi esseeseen teemaa, ja olin luullakseni siitä tietoinen esseettä kirjoittaessani. Toinen oli yksityiskohta, jonka huomasiin vasta jälkeenpäin.

Ajatus takaperoisesta elokuvasta kerronnan apuvälinä innosti minua kokeelliseen näkökulmaratkaisuun: viitattuani ensin saksalaiseen esseisiin Hans-Magnus Enzensbergeriin, joka havainnoi muuttoliikkeiden historiaa ikään kuin korkean kirjapinon päältä, nousen itsekin tähyyspaikalle ja ”vaihdan paikallaan töröttävän historian filmikameran jumalan näkökulmaan”. Sieltä taivaan korkeuksista saatoin sitten pyöritellä maapalloa mieleni mukaan ja katsoa laajakulmasta ihmiskunnan muuttoliikkeiden historiaa, globaalin pyöröoven toimintaa. ”Pystyn abstrahoimaan ihmisvirtojen liikkeet nuoliksi, jotka osoittavat etelästä pohjoiseen, idästä länteen.”³¹ Aikakonekamera innosti siis minua leikkimään kerronnan näkökulmilla, jotka ylittivät ajan ja paikan rajoitukset.

Se, mitä en havainnut esseettä kirjoittaessani, mutta joka näyttää jälkeenpäin luettuna hyvinkin tarkoitukselliselta, sisältyy esseeseen päättävään tunnelmakuvaan. Palaan lopussa takaisin maan kamaralle ja kotitaloni pihaan, jossa siirtelen lasteni polkupyörät nojalleen seinän viereen ja muistelen samalla haikeana aikaa, jolloin niissä oli vielä apupyörät ja opetin lapsiani pysymään niillä pystyssä. Apupyörät ja historian pyöröovi! Miten ilmeistä symboliikkaa, mutta väitän, että en tullut sitä kirjoittaessani edes huomanneeksi. Ne pyörät vain sattuiivat olemaan siinä pihalla, autojen tiellä, ja tulin noukkineeksi ne mukaan esseeseeni kenties jonkinlaisen alitajuisen kytköksen perusteella. Kirjoittamisprosesseille onkin usein tyyppillistä, että maailma alkaa ikään kuin tarjota aiheeseen tai teemaan sopivia ideoita, ja juuri esseeseen assosiativisuuden takia se on erityisen perso ympäristön tarjoumille. Tällaiset ulkoiset virikkeet ja ideat kyseenalaistavat ajatuksen esseeseen tiukasta subjektiivisuudesta, sillä itse asiassa esimerkki osoittaa, että kirjoittaminen tapahtuu vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa.

Rinnakkainasetteluja

Esseitä kirjoittaessani olen tehnyt tärkeän havainnon: usein esseiden kirjoittamista edeltää vaihe, jossa idea ensin muhii kaikessa rauhassa mielessäni, kunnes olen keksinyt kyllin monta kysyttelämäni kysymykseen jollain tapaa liittyvää mutta toisistaan tarpeeksi poikkeavaa asiaa tai ilmiötä, joita sitten alan sommitella yhteen. Esimerkiksi edellä kuvailemassani kirjoitusprosessissa minulla oli a) Raittilan esseeseen aloituksesta saamani idea ajan suunnan kääntämisestä, b) omaelämäkerrallinen kertomus kotitaloni historiasta ja c) Enzensbergerin kuvaus ihmiskunnan suurista muuttoliikkeistä. Kutsun tätä tekniikkaa *assosiativiseksi rinnakkainasetteluksi*³². Ennen kuin analysoin vielä yhtä käytännön esimerkkiä, muutama sana *tekijän tiedosta* kirjoittamisen tutkimuksessa.

Tekijän kuvaus omasta työskentelystään edellyttää tekstin ja lukijan välillä solmittavaa omaelämäkerrallista sopimusta, jonka mukaan kirjoittaja (tai siis kertoja tai esseeminä) puhuu totta ja lukija ottaa tekstin totena³³. Koska tekstissä esitetyille väitteille ei välttämättä ole muita takeita kuin tekijän sana, lukijan ei auta kuin luottaa tämän vilpittömyyteen. Oman toiminnan tutkimuslistalla tarkastelua kutsutaan autoetnografiaksi. Autoetnografinen tutkimusote tarkoittaa tutkimuskysymyksen rajaamaa, omaelämäkerrallisiin kokemuksiin kohdistettua systemaattista itsereflektiota. Yleensä se nojaa tarkasteltavan prosessin aikana syntyneisiin dokumentteihin, kuten työpäiväkirjaan tai aikaisempiin versioihin.³⁴ Tässä artikkelissa minulla ei kuitenkaan ole esittää kuin omat muistikuvani prosessin etenemisestä. Kun siis kerron esseeni kirjoittamisesta, en voi todistaa sanomaani todeksi. Artikkelin tutkimuskysymys ei kuitenkaan vaadi varsinaisia tekstinulkoisia todisteita, sillä – vaikka väitänkin kuvaavani tuota prosessia mahdollisimman todenmukaisesti – kirjoitusprosessini kuvauksen tarkkuus tai järjestelmällisyys ei ole argumenttini kannalta olennaista. Tässä esittämäni rekonstruktioita esseeseen syntyprosessista voi pitää eräänlaisena hahmotelmana tai mallinnuksena siitä, minkä tyyppisiä keinoja esseistillä on käytössä kirjoitusprosessissaan.

Ryhdyin kesällä 2022 kirjoittamaan esseettä, joka julkaistiin nimellä ”Pienoisrautatien lumo”³⁵. Olen kehittyneet rautatien ja junamatkustamisen ympärille kokonaisen esseekirjan verran ideoita, mutta tätä kirjoittaessani olen julkaissut vasta kaksi aihepiiriin liittyvää erillistä esseettä, joista aiempi käsitteli interrail-matkailun kuvauksia – tai oikeastaan niiden puutetta – suomalaisessa kirjallisuudessa³⁶. ”Pienoisrautatien lumossa” lähdän liikkeelle lapsuusmuistoistani, mistä johtuen teksti on julkaisupaikassaan nimetty esseeseen sijaan muistelmaksi. Lapsuudenkodissani oli isoveljeni rakentama pienoisrautatie, jonka mieleen palauttaminen johti minut pohtimaan laajemminkin muistelemisen dynamiikkaa. Sitä, millä tavoin yksi muistikuva ”johti” johonkin laajempaan tematiikkaan, en kuitenkaan osaa tyhjentävästi selittää. Väitän, että kyse oli osin sattumanvaraisesta *päätymisestä* yhdestä asiasta toiseen pikemmin kuin tietoisesta argumentin rakentamisesta, jos kohta kirjoittaessani tekstiä pidemmälle

aloin yhä enemmän tiedostaa ja kehitellä siihen rakentuvaa ajatteluperustaa.

Esseeni rakennetta ei siis kirjoitusvaiheessa ohjannut mikään etukäteen laatimani etenemissuunnitelma vaan se, että minulla oli ollut mielessä pari muuta pienoismallia koskevaa esimerkkiä, jotka olin päättänyt sijoittaa samaan esseeseen lapsuusmuistoni kanssa. Minua kiinnosti, mitä esimerkkien yhteen kytkemisestä seuraisi, miten ne keskustelisivat keskenään, mitä uutta ja kenties odottamatonta niiden yhdistämisestä syntyisi. Kirjoitusprosessi muistutti ruokareseptin testailua: mitä tapahtuu, kun nämä ainesosat laittaa samaan pataan? Erilaisten osasten yhteen sommittelu on samalla teeman hahmottelua. Ajattelinkin niin, että esseeseen kirjoitusprosessin aikana kehittyvä ja tekstiä yhdistävä teema vertautuu tutkimustulokseen.

En muista, missä järjestyksessä esseessä käsittelemäni esimerkit juolahtivat mieleeni (mistä ideat ylipäänsä tulevat?), mutta yksi niistä oli peräisin aiemmasta kirjoitusprojektistani eli yhdessä Annina Holmbergin kanssa kirjoittamastani Ina ja Tito Collianderin parielämäkerrasta³⁷. Omaa osuutta kirjoittaessani olin kiinnittänyt huomiota Tito Collianderin omaelämäkertasarjan junamuistoihin, jotka eivät kuitenkaan päätyneet kirjaamme vaan jäivät ikään kuin leikepöydälle. Yhdessä kirjan kohtauksessa nuori Tito käy katsomassa junan ohiajtoa vetäen samalla perässään lelujunaa. Toinen esseeseen valitsemani ainesosa oli nuorena paljon kuuntelemani Kauko Röyhkän laulu *Onnenpäivä*, jossa laulun minä ikään kuin uppoaa lelu-kaupan ikkunassa näkemäänsä rautatien pienoismalliin, projisoi siihen omia nuoruudenmuistojaan ja lopulta rikkoo sekä näyteikkunan että sen takana olevan miniatyyrimaailman. Kolmas mukaan valikoitunut palanen – ja esseeseen rakentuvan teeman kannalta kenties ratkaisevin – oli peräisin laulaja-lauluntekijä Lyytin tuolloin vastikään julkaistusta kappaleesta nimeltään ”100 kaunaa”, jossa Tähtitorninmäen laelta maisemaa tarkastelevan minän edessä avautuva näkymä muistuttaa ”arkkitehtitoimiston havainnekuvaa”. Laulu sai minut pohtimaan pienoisrautatien ja arkkitehtitoimiston havainnekuvan välisiä eroja:

”Pienoismalli on jäljennös, joka pyrkii toistamaan minikoossa mahdollisimman uskollisesti kohteensa yksityiskohdat, kun taas kaupunkisuunnittelussa havainnekuvan suhde todellisuuteen on aina ideaali eikä toteudu koskaan sellaisenaan.”³⁸

Näin siis periaatteessa aika satunnaisesti havaintopiiriini tullut laulu toimi eräänlaisena hoksauttajana muistin toimintaa miettiessäni. Se auttoi minua erottamaan analyttisesti toisistaan erilaisia muistamisen ja oman elämän reflektoinnin tapoja. Epäilemättä myös tutkimuksessa ajattelun apuna on lähteitä, joiden osuminen tutkijan haaviin on enemmän tai vähemmän sattumanvaraista, mutta tutkijan on kyettävä perustelevaan, miksi hän käyttää mitäkin lähdettä tai käsitettä. Esseistillä ei sellaista velvollisuutta ole. Hän voi lätkiä löytöjään tekstin sekaan mielensä mukaan; esseen rakentuminen voi pe-

rustua yhtä lailla argumentoiiviin kuin esteettisiinkin periaatteisiin, kuten jo alussa totesin. Joskus riittää, että assosiaation aiheuttama lisäys tekstiin vain näyttää hyvältä.

Lopuksi

Artikkelissa on tarkasteltu esseen kirjoittamista suhteessa tutkimusartikkelin kirjoittamiseen. Tekstilajeilla on paljon yhteistä, mutta ne eroavat toisistaan erityisesti siinä, että tutkimusteksti on muodollisesti hyvin säädelyä, kun taas essee on niin rakenteeltaan kuin esitystavaltaan hyvin monimuotoista. Molempia lajeja kuitenkin sitoo todenvastaavuuden vaade: esseistikään ei saa väittää todeksi mitään sellaista, jonka tietää olevan epätotta.

Hahmottelin kolme erilaista esimerkkiä esseistin käytössä olevista ”tutkimusmenetelmistä”. Ensimmäisessä niistä lähdetään liikkeelle yksittäisestä havainnosta, joka johtaa laajemman kontekstin käsittelyyn ja yleisluontoisten huomioiden tekemiseen. Toisessa menetelmässä tehdään ajatuskokeita ja annetaan mielikuvitukselle tilaa. Kolmannessa hyödynnetään assosiativista rinnakkainasettelua ja katsotaan, mitä syntyy, kun erilaisia mutta jollain tavalla toisiinsa kytkeytyviä aineksia tarkastellaan suhteessa toisiinsa. Kaikilla näillä menetelmillä voi olla käyttöä tutkimusartikkelin kirjoittamisessa, mutta esseessä niitä voi käyttää ilman tutkimuksen edellyttämää validiteettia ja menetelmällistä systemaattisuutta. Esseisti saa leikkiä aineistollaan mielin määrin ilman vaatimusta siitä, että jossain vaiheessa on noudatettava tieteen tekemiseen sisältyviä sääntöjä ja esitystapoja. Tällä vapaudella on se etu, että se voi parhaassa tapauksessa johdattaa odottamattomien oivallusten äärelle.

Viitteet

- 1 Esim. Koivisto 2020, 234; Lowndes & Löytty 2023, 203–204.
- 2 Ks. esim. Strätling 2018, 384; Lassila-Merisalo 2023, 171–173; Löytty 2024a, 80.
- 3 Ks. Miten kirjoittamista tutkitaan 2025.
- 4 Ks. Swales 1990; Mäntynen 2006.
- 5 Mills 2020, 242.
- 6 Ks. Puolakka 2021; Arminen ym. 2025.
- 7 Esim. Luukka 2002; Kniivilä, Lindblom-Ylänne & Mäntynen 2017; Molinari 2022.
- 8 Hosseini 2020.

- 9 Mills 2020, 228; vrt. Karjula, Kouri & Mahlamäki 2024, 34–35; Lie 2014, 111–112.
- 10 Esim. Rannikko & Rannikko 2021, 61.
- 11 Lowndes & Löytty 2023.
- 12 Atkins 1992, 6.
- 13 Palonen 1988, 181–182; Törrönen 2002; Löytty 2009.
- 14 Aro 1999, 20–21.
- 15 Salminen 2003, xx–xxi.
- 16 Ks. esim. Luostarinen & Välväronen 1991, 61–63.
- 17 Kniivilä, Lindblom-Ylänne & Mäntynen 2017, 201.
- 18 Lindqvist 1996, 16–17.
- 19 Sama, 132; esseeminästä ks. Lowndes & Löytty 2023, 206–207.
- 20 Lindqvist 1996, 12.
- 21 Sama, 196.
- 22 Ks. Korhonen & Löytty 2019.
- 23 Lindqvist 1996, 62.
- 24 Markkola 2009.
- 25 Raittila 2002, 85.
- 26 Sama.
- 27 Atkins 1992.
- 28 Raittila 2002, 86.
- 29 Löytty 2011. Ennen sen julkaisemista esseekirjassani *Kulttuurin sekakäyttäjät*, osallistuin ”Historian pyöröovella” Pekkas-akatemian järjestämään Suomalainen essee -kirjoituskilpailuun, jonka se voitti.
- 30 Sama, 164.
- 31 Sama, 168.
- 32 Assosiativisen rinnakkainasettelun käsite on saanut innoitusta yhtäältä taideteoriasta, eri lähteistä peräisin olevien materiaalien yhdistämistä kuvaavista *kollaasin* (kuvataide) ja *montaasin* (elokuva) käsitteistä, toisaalta kulttuurintutkimuksessa käytetystä *artikulaation* ideasta, jossa korostuu ”yhteennivellysten” prosessuaalisuus ja kontekstuaalisuus.
- 33 Kosonen 2023; Lejeune 1989; Koivisto 2020, 244–245.
- 34 Ks. esim. Uotinen 2010.
- 35 Löytty 2024a.
- 36 Löytty 2022.
- 37 Holmberg & Löytty 2018; kirjan syntyprosessista ks. Löytty 2024a.
- 38 Löytty 2024b, 66.
- Korhonen, Kuisma, & Löytty, Olli, Sven Lindqvist haastaa länsimaiset historian­tulkinnat. *Tieteessä tapahtuu* 4/2019. journal.fi/tt/article/view/82805
- Kosonen, Päivi, Tietokirjallisuuden rajoilla. Omaelämäkerta, muistemat ja autofiktio. Teoksessa *Tietokirjallisuuden lajit ja rajat*. Toim. Ida Henritius, Olli Löytty & Anne Mäntynen. Gaudeamus, Helsinki 2023.
- Lassila-Merisalo, Maria, Narratiivinen tietokirja faktan ja fiktion rajalla. Teoksessa *Tietokirjallisuuden lajit ja rajat*. Toim. Ida Henritius, Olli Löytty & Anne Mäntynen. Gaudeamus, Helsinki 2023.
- Lejeune, Philippe, *On autobiography* (Moi aussi, 1986). Käänt. Katherine Leary. University of Minnesota Press, Minneapolis 1989.
- Lie, Sissel, The infinite resources for writing. Teoksessa *Writing Academic Texts Differently. Intersectional Feminist Methodologies and the Playful Art of Writing*. Toim. Nina Lykke. Routledge, Hoboken 2014.
- Lindqvist, Sven, *Tappakaa ne saatanat* (Utrota varena jävel, 1992). Suom. Antero Tiisanen. Pequod, Helsinki 1996.
- Lowndes, Ida & Löytty, Olli, Moniääninen essee. Teoksessa *Tietokirjallisuuden lajit ja rajat*. Toim. Ida Henritius, Olli Löytty & Anne Mäntynen. Gaudeamus, Helsinki 2023.
- Luostarinen, Heikki & Välväronen, Esa, *Tekstinsyöjät. Yhteiskuntatieteellisen kirjallisuuden lukutaidosta*. Vastapaino, Tampere 1991.
- Luukka, Minna-Riitta, Mikä tekee tekstistä tieteellisen. Teoksessa *Tieteellinen kirjoittaminen*. Toim. Merja Kinnunen & Olli Löytty. Vastapaino, Tampere 2002.
- Löytty, Olli, *Kulttuurin sekakäyttäjät. Esseitä*. Teos, Helsinki 2011.
- Löytty, Olli, Suuri interrail-romaanin. *Parnasso* 4/2022.
- Löytty, Olli, Referentiaalisuuden reunat eli Collianderien elämäkerturit luottamusopimusta solmimassa. *niin & näin* 4/2024a, 79–87.
- Löytty, Olli, Pienoisrautatien lumo. *Parnasso* 6–7/2024b.
- Markkola, Pirjo, Lähdekritiikki – niin hiljaista ettei sitä huomaa. Teoksessa *Tutkijan kirja*. Toim. Kirsti Lempiäinen, Olli Löytty & Merja Kinnunen. Vastapaino Tampere 2009.
- Mills, C. Wright, *Sosiologinen mielikuviutus*. (The Sociological Imagination, 1959). Suom. Antti Karisto, Esa Konttinen, Pentti Takala & Hannu Uusitalo. Suomentoksen tarkistanut Juha Suoranta. Gaudeamus, Helsinki 2020.
- Miten kirjoittamista tutkitaan? Rakennautintoja-podcast, osa 5. Toim. Selja Ahava & Emma Puikkonen. Nuori Voima, Helsinki 2025.
- Molinari, Julia, *What Makes Writing Academic. Rethinking Theory for Practice*. Bloomsbury Academic, London 2022.
- Mäntynen, Anne, Näkökulmia tekstin ja tekstilajien rakenteeseen. Teoksessa *Genre – tekstilaji*. Toim. Anne Mäntynen, Susanna Shore & Anna Solin. SKS, Helsinki 2006.
- Palonen, Kari, *Tekstistä politiikkaan*. Vastapaino, Tampere 1988.
- Puolakka, Kalle, *John Deweyn estetiikka. Kokemus, luonto ja kulttuuri*. Gaudeamus, Helsinki 2021.
- Raittila, Hannu, Paino ja painottomuus. Teoksessa Hannu Raittila, *Rahat vai kolmipyörä ja muita kirjoituksia*. WSOY, Helsinki 2002, 85–86.
- Rannikko, Anni & Rannikko, Pertti, Autoetnografia ja vaikenemisen kulttuuri. Teoksessa *Tutkiva mielikuviutus. Luovat, osallistuvat ja toiminnalliset tutkimusmenetelmät yhteiskuntatieteissä*. Toim. Sanna Rynänen & Anni Rannikko. Gaudeamus, Helsinki 2021.
- Strätling, Regine, Referentiality. Teoksessa *Handbook of Autobiography / Autofiction. Volume I: Theory & Concepts*. Toim. Martina Wagner-Egelhaaf. De Gruyter, Boston 2018.
- Salminen, Renja, Esipuhe teokseen Michel de Montaigne: *Esseitä*. Osa I. Suom. Renja Salminen. WSOY, Helsinki 2003.
- Swales, John, *Genre Analysis. English in Academic and Research Settings*. Cambridge University Press 1990.
- Törrönen, Jukka, Tieteellisen tekstin rakenne. Teoksessa *Tieteellinen kirjoittaminen*. Toim. Merja Kinnunen & Olli Löytty. Vastapaino, Tampere 2002.
- Uotinen, Johanna, Kokemuksia autoetnografiasta. Teoksessa *Vaehavat metodit*. Toim. Jyrki Pöysä, Helmi Järviuoma & Sinikka Vakimo. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu 2010.

Kirjallisuus

- Arminen, Elina, Kauranen, Ralf, Lehtimäki, Markku, Määttä, Hanna-Leena & Piippo, Laura (toim.), *Romaanin tieto: Kirja ja kirjailija tiedon tuottajina*. SKS, Helsinki 2025.
- Aro, Jari, *Sosiologia ja kielenkäyttö. Retoriikka, narratiivi, metafora*. Väit. Tampereen yliopisto 1999.
- Atkins, G. Douglas, *Estranging the Familiar. Toward a Revitalized Critical Writing*. The University of Georgia Press, Athens (GA) 1992.
- Holmberg, Annina & Löytty, Olli, *Ina ja Tito. Kohtauksia Collianderien taiteilijaliitosta*. Kirjapaja, Helsinki 2020.
- Hosseini, Silvia, Kutsukaamme sitä esseeksi, eli johdatus lyyrisen esseen kiistelyyn lajiin. *Nuori Voima* 28.2.2020. Verkossa: nuorivoima.fi/lue/juttu/kutsukaamme-sita-esseeksi-eli-johdatus-lyyrisen-esseen-kiistelyyn-lajiin
- Karjula, Emilia, Kouri, Jaana & Mahlamäki, Tiina, *Luovaa kirjoittamista tutkijoille*. Vastapaino, Tampere 2024.
- Kniivilä, Sonja, Ylänne-Lindblom, Sari & Mäntynen, Anne, *Tiede ja teksti. Tehoa ja taitoa tutkielman kirjoittamiseen*. Gaudeamus, Helsinki 2017.
- Koivisto, Päivi, Tulkintaa vastakkaisista suunnista. Esseen omaelämäkerrallisten elementtien merkitykset lukijalle ja tekijälle. Teoksessa *Kertomuksen keinoin. Tarinallisuus mediassa ja tietokirjallisuudessa*. Toim. Mikko T. Virtanen, Pirjo Hiidenmaa & Jyrki Nummi. Gaudeamus, Helsinki 2020.